

állítja előtérbe, és a kettő közötti ellentmondásos viszony felmutatásával késztet az elevenség irodalmi és kulturális mibenlétének újragondolására” [351]) az ebben a kötetben tárgyalt írók talán mindegyikéről elhangzott – alaposabb érvelés keretében.

Vincze Richárd *A szív segédigéit* veszi elő annak kapcsán, hogy a zoopoétikai szempontú elemzés fényében miként ragadható meg a regény sajátos nyelvhasználata, s mit olvashatunk ki az emberi-állati létre vonatkozóan a narrátor nyelvfelfogásából. Különösképpen abból, hogy ha a halál fenoménje nyelvilag megközelíthetetlen, akkor erre tekintettel mi következhet abból a sajátosságából, hogy az animalitás elsősorban az aktivitáshoz és a cselekvéshez kötődik a regény diskurzusában.

Fodor Péter a testpoétika területére tér át Tompa Andrea-elemzésében (*Fejtől s lábtól*) a regény hatalmas tudásanyagát szárazgatva; a kötetben már többször előkerült betegség fogalma után az orvoslás (tágabban a magyarországi gyógyászattörténet) kerül a dolgozat centrumába. Fodor elemzése a referenciális nyelv működésén túl azt is nyomon követi, miként nyílt meg az emberi test a különböző gyógyászati technikák felé, illetve hogy a világháború tapasztalata hogyan befolyásolta a gyógyszeripar, az akadémiai orvoslás és az alternatív gyógy módok viszonyát.

A kötet utolsó tanulmányában Gregor Lilla Molnár T. Eszter *Teréz, vagy a test emlékezete* című regényét értelmezi, melynek három talányos történetét olvashatjuk egy nő életének variánsaiként, de akár egy megbízhatatlan és zavart elbeszélő többnyelvű szövegeként is. A szöveg a nemi erőszak teljes további életre kiterjedő hatásaira koncentrált, miközben az elbeszélő/főszereplő kettészakad: olykor teste biztonságos hely, ahová visszahúzódhat, olykor teste közvetíti áldozatlétét. Az elemzés középpontjában az elhallgatott erőszakos tette, az idegenség és a kihasznált női test tabusítása kerül, ami – azon túl, hogy a feminizmus kritikai értelmezésmódjának bevonásával bővíti a tanulmánykötetet –, ismét azt a kérdést teszi fel, hogy milyen határokon belül mozog a nyelv, hogyan közvetít olyan belső és mindent átható tapasztalatokat, amelyeket a köznyelvben legtöbbször a „kimondhatatlan borzalom” kifejezés illetne.

Az élet lármája a felszínen heterogén tanulmányok gyűjteményének tűnhet, már csak a tematikai sokszínűség, illetőleg a sokféle (al)diskurzus

jelenléte és bevonása alapján is. A *Nyugat* szerzőitől indulva Oraveczen át 2019-ig jutunk el, miközben a tanulmányok a betegségtől a határátlépéseken keresztül az idegenség fogalmait mellett számos irányba elágaznak, az animal studies, a testpoétikai vagy poszthumán megközelítéseken túl egyéb olvasási stratégiákat is megszólaltatnak. Ez a látszólagos sokszínűség azonban közös alapon gyökerezik, amire minden tanulmány kisebb-nagyobb részben kitért: az irodalom nyersanyaga a nyelv, így akkor juthatunk a legközelebb natúra és kultúra viszonyának felderítéséhez, ha a nyelvhasználat és nyelvi működés köréből próbáljuk megérteni azokat a (biopoétikai és egyéb) tapasztalatokat, melyek ennél közvetlenebb módon – az irodalomértelmezők számára legalábbis – nem érhetők el.

(*A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-3 kódszámú új nemzeti kiválóság programjának a nemzeti kutatási, fejlesztési és innovációs alapról finanszírozott szakmai támogatásával készült.*)

HELIKON

NOVÁK ZSÓFIA

zsofinovak93@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1021-0699

SMID Róbert. *Az ökokritika dilemmái: Kortárs ökológiák az irodalom és a technológia diszkurzív metaszépségeiben*. Budapest: Századvég Kiadó, 2023. 380.

„Nem lehet úgy meghúzni egy határt, hogy egy másikat ne számolj fel” – fogalmazott Smid Róbert új kötetének, *Az ökokritika dilemmáinak* júniusi bemutatóján. A szerző idézett kijelentése érzékletesen jelzi a *Sigmund Freud és Jacques Lacan papírgépeit* (2019), valamint *A grammatika érzéketlenségét* (2020) követő harmadik könyvének, *Az ökokritika dilemmáinak* fő mozgatórugóját és egyben tétjét: a határhúzás technikáinak, az elkeríthetőség alakzatainak, a fogalom- és dichotómiaalkotással járó lekerítések dinamikáinak (felül) vizsgálatát a kortárs ökokritika keretrendszerében. A kötet egyfelől igyekszik átfogó képet adni az ökológia és az irodalom- és kultúratudományok

interdiszciplináris határmezsgyéjén működő ökokritika mögött is meghúzódó ökológiai tudat (ön)ellentmondásairól, másfelől felhívja a figyelmet különösen a honi ökokritikai gyakorlatok zsákutcáira és vakfoltjaira.

A bevezetőben Smid röviden áttekinti az ökokritika jelenleg három hullámra osztott diszciplínatörténetét, és egyúttal el is helyezi könyvét a harmadik vonulaton belül, amely metakritikai jellegéből adódóan legfőbb feladatának tekinti „az ökokritika beszédmódjának, értelmezői és olvasási gyakorlatainak apóriáira [való rámutatást]” (11). Az egyes fejezetekben pedig olyan, az ökokritika és társterületei – például a kritikai poszthumanizmus és a zoopoétika – számára kulcsfontosságú fogalmakat magyaráz meg, mint az agambeni antropológiai gépezet, a latouri politikai ökológia, a mortoni agrilogisztika, a hipertárgy vagy a természet nélküli ökológia, továbbá reflektál az ökokritika bizonyos alapvetéseire, többek között arra is, hogy „a természet nem magától adódó anyag vagy díszlet” (134). Fontos ugyanakkor leszögezni, hogy *Az ökokritika dilemmái* nem bevezetőként pozicionálja magát. A két részre osztott kötet tizenkét (a bevezetővel és az utószóval együtt tizennégy) tanulmánya között találunk ugyan néhányat, amelyek valóban a fülszövegben is említett szétválásra, fogalomtisztázásra vállalkoznak – ilyen például a szigetekhez kapcsolódó szociokulturális képzetársításokat tárgyaló *Egy sziget lehetőségei* vagy *A fehér ökológia* című, elméletalkotó fejezet –, így pedig az ökokritika területével éppen csak ismerkedő olvasó eligazodását is segíthetik. Összeségében azonban a gyűjtemény sokkal inkább törekszik felforgatásra: fontos teljesítménye, hogy leleményes nyelvi játékkal és provokatív kérdésfeltevéssel újranytja az önmagukat lezártnak feltüntető definíciókat, túlszilárduló konceptuális kereteket, ezáltal feltárva a reflektálatlan szövegeket (nem csak) az ökokritika gondolatrendszerében. Így pedig főként az ökológiai diskurzusokban jártas, az irodalom- és kultúratudomány diszciplínáiban navigálni képes befogadóra épít.

Az ökokritika dilemmái tehát „azokat a gondolkodási-diszkurzív mintákat, a problémamentesnek és konszenzusosnak bemutatott vizsgálódási területeket és bináris oppozíciókat” (11–12) veszi górcső alá és igyekszik felfejteni, „amelyeket az ökokritika saját diszciplináris megalapozásához felhasznált” (12). A címben szereplő dilemmákat

pedig az ökológia nyelvi-diszkurzív ökonomizálását (211) is végrehajtó „*fehér ökológia*” intézményszerűítő öko-logi(szti)kájából eredezteti. A derridai fehér mitológia által inspirált és annak részeként értendő terminust Smid a kortárs ökológiai tudat által létrehozott és bebetonozott diszkurzív minták természetének leképezésére hozza létre. Ahogyan a könyv e központi tézisével levezető fejezetből kiderül, fogalomelődjéhez hasonlóan a fehér ökológiában is a kilúgozás dinamikája érvényesül, melynek során olyan elválasztások és azonosítások képződnek, amelyek „sterilizálják, tisztán tartják, kifehérik az ökológiai diskurzust” (212–213) – azaz a fehér ökológia lecsiszolja, lekerékíti, de ezzel le is zárja a fogalmait, egyúttal pedig „elleplezi azokat a műveleteket, amelyekkel létrehozta saját diszkurzív formá(c)j(ó)it” (213). Ebből következően működésrendjéhez tartozik a megkérdőjelezhetetlenség is – az, hogy „saját alakzathasználatát és diszkurzív logikáját tévedhetetlenként, az általa posztulált törvényszerűségeket univerzális-ként állítja be; fehérsége önmaga evidenciaként bemutatottságában is jelentkezik” (213). Smid ugyanakkor a kortárs ökológiai tudat jellemzőjeként kiemeli annak ahistorikusságát (214): a történetiségről való leválaszt(ó)dás által a fehér ökológia folyamatos katasztrófatudattal szorongató, állandó jelenidejűségbe záruló világot generál, és ugyanígy befagyasztja az ökológiáról való gondolkodás adaptivitását, önreflexióját, mint ahogyan a *Dr. Moreau szigetéről* szóló tanulmányban Smid olvasatában a címszereplő egyfajta életről leválasztott köztes állapotra, biológiai-evolúciós lekerítettégre kárhoztatja az általa létrehozott lényeket.

A szerző ezért elemzéseiben – kezdve az ember és a „természet” viszonyáról a gondozás tekintetében, a kertek és a nemzeti parkok t(r)opológiája mentén érkező tanulmánytól a Szerényi Szabolcs és Bartók Imre (new) weird műveit tárgyaló fejezeten át a modernség lírájának ökokritikai olvasatot is megengedő darabjaival foglalkozó dolgozatokig – éppen azt a komplexitást igyekszik érvényesíteni, amelyet a fehér ökológia megkövesedett diskurzusaiból, a „bolygóvédő hevülettől fűtött” (369) és saját értelmezési horizontjukat is lehatároló írásokból hiányol. Az viszont kérdéses, hogy lehet-e egyáltalán fejezeteknek nevezni a kötetben helyet kapott írásokat: azok ugyanis egyfelől csak címükkel szerepelnek, számozással nem

rendelkeznek, másfelől az egyes tanulmányok sokkal inkább vezetnek végig az ökokritika egy-egy önálló problémájának szálán, mintsem szoros szövegbe rendeződjenek. Erre a hozzátvetőleges szét-tartásra magyarázatul szolgálhat, hogy a kötet Smid szerteágazó kutatási területeit is egybekapcsolja, hiszen találunk benne elmélyült elméleti fejtegetést Derrida „szervesen lebomló” fogalmáról mint az eminens eldönthetetlenség alakzatáról, az állat és az ember ontológiai megkülönböztetését kultúrtechnikailag szituáló, „a film médiumának két technológiatörténetét ütköztet[ő]” (95) tanulmányt, valamint a szigetre mint (krono)toposra és kísérleti, köztes térre fókuszáló fejezetpárt is, amelyekben központi szerepet játszanak a 19. századi irodalmi szörnyalakok olyan eminens példái is, mint Frankenstein teremtménye, Mr. Hyde vagy Dr. Moreau kimérikus emberállatai. Ezek a szövegek jól megférnek egymás mellett, hiszen közös bennük az elkötelezettség az el- és lekerítés logikájának kikezdése, komplikálása iránt, és bár különböző módokon, de mindannyiukat a határo(lhatatlanságo)k konfigurációi vagy éppen a határok között felsejlő liminális terek feltérképezése foglalkoztatják. Ugyanakkor egymás olvasását, gazdagítását csak részlegesen, szórványos kapcsolódási pontokon keresztül képesek kivitelezni, így nem tudnak – bár talán nem is kívánnak – szerves egészet alkotni. A köztük nyíló kapuk azonban így is létrehozhatnak egy laza hálózatosságot, amely főként azért izgalmas, mert ezáltal a kötet valóban sokféle belépési irányt enged az általa vizsgált dilemmákba.

A könyv egyik legjelentősebb eredménye, hogy az irodalomhoz, az irodalomtudomány eszköztárához a legelméletibb fejezetekben is közel marad. A szerző a „szervesen lebomló” fogalmának ugyanolyan érzékeny és körültekintő, szoros olvasását hajtja végre, mint amellyel Bodor Ádám regényciklusához közelít. Ahogyan azt Smid a kötet *Sötét ökológia helyett az ökológiai tudat sötétsége* című, provokatív és polemikus utószavában ki is fejti, elemzése során fontos szempont volt az irodalom eszköziesítésének elkerülése, ami egyben szövegválasztásait is indokolja. Éles bírálatát fogalmazza meg ugyanis azoknak az üzenetközpontú, „hatásvadász” (369), elsősorban a sci-fi és a cli-fi műfajaihoz sorolható „ponyváknak”, amelyek kritikusi körökben nagy népszerűségnek örvendenek. Az, ahogyan a szerző ezeknek az alkotások-

nak potenciálisan termékeny irodalomelméleti felhasználását diszkreditálja – határozottan elutasítja például annak lehetőségét, hogy az említett zsánerekhez tartozó művek egy Bodor-regényét megközelítő komplexitással rendelkezzenek –, maga is kissé hatásvadásznak minősíthető. Kritikájával mindazonáltal felhívja a figyelmet az aktivista diskurzusok problematikus érvényesülésére az ökológiáról való gondolkodásban, miközben az olyan kérdések feltételével, mint hogy egyáltalán „mit értünk felelősségen, illetve hogyan lehet valami iránt felelősségünk, ami nem a mi rendszereink szerint létezik és működik, sőt, lehet, hogy nem is rendszer” (376), a társadalmi és ökológiai krízisek alakzatai közötti, látszólag problémamentes átválthatóság csapdájára is rávilágít.

Smid Róbert kötetének egyik leglényegesebb célja „az ökokritikában benne lévő határelmosó potenciál kibontakoztat[ása]” (374), amelyet elemzéseiben sikeresen véghez visz, többek között azáltal, hogy rávilágít a fogalmi rögzítések révén beíródó tabusításra, és így a visszakérdezés ellehetetlenülésével szemben is fellép. *Az ökokritika dilemmái* olvasóit arra hívja, hogy a fehér ökológia kondicionálásával szemben – amely szerint a természettől félni kell, ugyanakkor félni is kell (239) – ne adják meg magukat a pániknak, a természetet pedig ne tekintsek megismerhetetlenségében idealizált „episztemológiai rezervátum[nak]” (16), hanem vizsgálják felül róla való gondolkodásuk és beszédmódjaik alapjait. Továbbá igenis tegyék fel azokat a kérdéseket, amelyekre a kortárs ökológiai tudat szerint magától értetődő a válasz, azaz: ne féljenek kritika alá vonni az ökokritikát.

HELIKON
